

RECENZJE

Pamiętnik Słowiański LXII, 2012
ISSN 0078-866X

Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878.–1945. Doba utemeljenja*. Islamska zajednica Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2007, ss. 624.

Książka Zlatka Hasanbegovicia, chorwackiego historyka zatrudnionego na stanowisku asystenta w Instytucie Nauk Społecznych Ivo Pilar, jest obszerną monografią dziejów muzułmańskiej wspólnoty na obszarze Zagrzebia epoki modernizmu. Hasanbegović, oprócz tej pracy opublikował w chorwackich czasopismach naukowych szereg artykułów, poświęconych tematyce kontaktów chorwacko-muzułmańskich oraz dziejom wspólnoty bośniacko-muzułmańskiej na terenie Królestwa SChS i Jugosławii.

Muslimani u Zagrebu to pierwsza tak wielka monografia tematu. Jak zauważa we wstępie do książki jej autor, dzieje zagrzebskich muzułmanów były do tej pory traktowane przez historyków jedynie jako jeden z fragmentów dziejów muzułmanów bośniackich lub historii muzułmańskiej obecności w Chorwacji.

Jednakże również Hasanbegović dokonuje pewnego ograniczenia badanego materiału. Po pierwsze, opisuje tylko losy muzułmanów pochodzących z terytorium dzisiejszej Bośni i Hercegowiny oraz Sandzaku. Po drugie, okres objęty jego badaniem to czas od rozpoczęcia okupacji Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry po upadek Niezależnego Państwa Chorwackiego i kilka następujących po nim lat. Jest to więc okres kształtowania się chorwackiego społeczeństwa mieszczańskiego, jego stabilizacji w okresie tzw. pierwszej Jugosławii oraz upadku spowodowanego biegiem zdarzeń w czasie drugiej wojny światowej. Jednocześnie autor dystansuje się od ujmowania problemu w paradygmacie nowoboszniackiego nacjonalizmu, skupiając się raczej na szeroko pojętej problematyce integrowania się zagrzebskich muzułmanów ze społeczeństwem ówczesnej Chorwacji.

Książka składa się łącznie z ośmiu rozdziałów, z których jeden to wstęp odnoszący się do obecności islamu na obszarze Bańskiej Chorwacji (Banska Hrvatska) przed 1878 rokiem. W następnym rozdziale autor zajmuje się okresem po zajęciu Bośni i Hercegowiny przez wojska austro-węgierskie, zwracając szczególną uwagę na rozwój chorwackiego nacjonalizmu pod wpływem ideologii Partii Prawa, której lider Ante Starčević i jego następcy mieli afir-

matywny stosunek do islamu oraz muzułmańskich mieszkańców Bośni i Hercegowiny, postrzeganych jako integralna część narodu chorwackiego. W tym kontekście autor ukazuje rozwój kontaktów chorwacko-muzułmańskich najpierw na polu kultury (poprzez obecność bośniackich muzułmanów na zagrzebskim uniwersytecie czy na łamach literackich czasopism chorwackich), a następnie także w dziedzinie handlu czy polityki. Rozdział ten zamyka część poświęcona okolicznościom prawnego uznania muzułmańskiej wspólnoty religijnej w Bańskiej Chorwacji, co nastąpiło w 1916 roku.

Znacznie obszerniejsze są rozdziały III i IV, obrazujące dzieje zagrzebskiej wspólnoty muzułmańskiej w okresie Królestwa SchS i Królestwa Jugosławii (1918–1941) oraz w latach istnienia Niezależnego Państwa Chorwackiego (Nezavisna država Hrvatska – NDH). Kolejne fragmenty pierwszego z rozdziałów Hasanbegović poświęca okolicznościom, w jakich postępował rozwój życia religijnego muzułmanów osiedlających się w Zagrzebiu oraz działalności muzułmańskich stowarzyszeń społeczno-kulturalnych i edukacyjnych, takich jak proserbski Gajret, Narodna uzdanica (Narodowa Ostoja) czy Towarzystwo Zagrzebskich Muzułmanów, które z czasem przekształciło się w Towarzystwo Chorwatów Muzułmanów. Kreśląc obraz działalności muzułmańskich stowarzyszeń na terenie Zagrzebia, badacz ukazuje również polityczne i kulturalne okoliczności, w jakich formowały się te instytucje. Dotyczy to zarówno kontekstu chorwackiego, jak i szerszego jugosłowiańskiego. Jest to bardzo istotna cecha prowadzonego przez Hasanbegovića wykładu, gdyż wydarzenia polityczne miały niepośledni wpływ na tożsamościowe deklaracje tworzącej się nowej grupy zagrzebskiego mieszczaństwa. Były one zazwyczaj prochorwackie, o czym świadczą dalsze losy zagrzebskich muzułmanów. W tym samym rozdziale autor porusza także kwestię utworzenia lokalnego sądu szariackiego i stworzenia studium prawa szariackiego na miejscowym uniwersytecie.

Rozdział poświęcony okresowi drugiej wojny światowej otwiera część przedstawiająca zmiany w sposobie życia społeczeństwa, jakie zaszły pod wpływem wojny, postawy ludności muzułmańskiej wobec jej wybuchu, a także przejawy życia religijnego po upadku Jugosławii. Dalszy fragment odnosi się do warunków działalności stowarzyszeń Narodna uzdanica i Towarzystwo Chorwatów Muzułmanów. Hasanbegović pokazuje, jak zostały one włączone do społecznego życia niemiecko-włoskiego protektoratu i jak funkcjonowały w ramach tego państwowego eksperymentu, łączącego w sobie elementy narodowej ideologii opartej na wzorach klasycznego chorwackiego nacjonalizmu oraz totalitarnych praktyk wzorowanych na włoskim faszyzmie i niemieckim nazyzmie.

Jednak zdecydowanie najciekawsza część tego rozdziału dotyczy realizacji projektu budowy zagrzebskiego meczetu. Pierwsze działania mające na celu

wzniesienie w Zagrzebiu muzułmańskiej świątyni z prawdziwego zdarzenia podjęto już w 1936 roku, ale dopiero znaczny udział miejscowych i bośniackich muzułmanów we władzach NDH i w życiu społeczno-kulturalnym tego państwa pozwolił na realizację przedsięwzięcia. Zlatko Hasanbegović przedstawia więc proces przebudowy na meczet powstałego w latach trzydziestych Pawilonu Artystycznego, zaprojektowanego przez Ivana Meštrovića. Za pomocą bogatego materiału fotograficznego i dokumentalnego ukazuje kolejne etapy prac aż po sierpień 1944 roku, kiedy to w obecności Ante Pavelicia i przedstawicieli chorwackiej społeczności muzułmańskiej dokonano uroczystego otwarcia świątyni – budynku, którego kubatura generowała koszty przewyższające możliwości utrzymania go przez miejscową muzułmańską wspólnotę religijną.

Hasanbegović zajmuje się także kwestią nasilających się w tym okresie podziałów ideowych wewnątrz wspólnoty muzułmańskiej oraz problematyką stosunków międzyreligijnych w czasie wojny. Szczególną uwagę poświęca przy tym kwestii zawierania małżeństw mieszanych czy dokonywanych w tym okresie konwersji na islam. W tym kontekście znalazło się również miejsce na ukazanie stosunku zagrzebskich muzułmanów do społeczności żydowskiej. Książka dostarcza np. informacji o udzielaniu miejscowym i bośniackim Żydom zgody na konwersję na islam, co miało miejsce w początkach istnienia NDH.

W epilogu monografii zostały przedstawione okoliczności i skutki represji, jakie dotknęły zagrzebską społeczność muzułmańską po upadku NDH w maju 1945 roku. Hasanbegović opisuje zarówno losy jej członków bezpośrednio związanych z aparatem władzy czy formacjami wojskowymi NDH, jak i tych, którzy pełnili różne funkcje w upaństwowionych organizacjach społecznych, kulturalnych czy religijnych, a także osób poddanych represjom ze względu na swoje pochodzenie społeczne. Osobne podrozdziały poświęcone są procesowi muftiego Zagrzebia Ismeta Mufticia i powojennym losom budynku zagrzebskiego meczetu, który został przywrócony do pierwotnego stanu decyzją z 1948 roku.

Szesty rozdział to krótki szkic biobibliograficzny dziennikarzy muzułmanów współpracujących z zagrzebskimi gazetami przed 1945 rokiem. Kolejny, siódmy rozdział, to z kolei zakończenie zbierające wnioski dotyczące opracowanego materiału.

Książka Hasanbegovića powstała na bogatej bazie materiałów źródłowych pochodzących z zasobów Chorwackiego Archiwum Państwowego, Archiwum Państwowego w Zagrzebiu, archiwum miejskiego w Zagrzebiu, Chorwackiego Muzeum Szkolnictwa, Chorwackiej Akademii Nauk i Sztuk (HAZU) czy archiwum Zagrzebskiego Imamatu i Rady Wspólnoty Muzułmańskiej w Zagrzebiu. Autor korzystał ponadto ze zbiorów znajdujących się

na terenie Bośni i Hercegowiny, jak również z informacji zawartych w prasie z opisywanego okresu i ze zbiorów osób prywatnych.

Bardzo wielką zaletą tekstu jest bogaty materiał fotograficzny, na który składają się zdjęcia członków muzułmańskich organizacji społecznych i religijnych, dokumentów państwowych czy organizacyjnych, a także wspomniana już dokumentacja fotograficzna procesu budowy i otwarcia pierwszego zagrzebskiego meczetu. Kolejnym walorem publikacji jest dodanie części materiału źródłowego w postaci 42 załączników składających się na rozdział VIII. Są to głównie dokumenty dotyczące organizacji życia religijnego i społecznego zagrzebskich muzułmanów. Szczególnie ciekawe są te pochodzące z okresu NDH (m.in. list protestacyjny Ivana Meštrovića do władz NDH w sprawie planów przekształcenia jego Pawilonu Artystycznego na meczet). Część dokumentów jest też związana z powojennymi represjami i sprawą „zburzenia” zagrzebskiego meczetu. Oprócz nich załączono też m.in. spis muzułmanów poległych w służbie NDH i pochowanych na zagrzebskim cmentarzu Mirogoj oraz spis przywódców muzułmańskich organizacji społecznych i religijnych.

Pewnym niedostatkiem książki wydaje się dość pobieżne potraktowanie okresu austro-węgierskiego i kwestii udziału muzułmańskich literatów w życiu kulturalnym międzywojennej Chorwacji, które w naturalny sposób ogniskowało się właśnie w Zagrzebiu. Do braków tej pracy można również zaliczyć skupienie się głównie na elitach zagrzebskiej społeczności muzułmańskiej. Jednak mimo tych zastrzeżeń recenzowana książka jest niewątpliwie pozycją godną polecenia ze względu na jej rzetelność, pionierski charakter i w szerokim wyborze podany materiał źródłowy. Jest to praca bardzo ważna zwłaszcza dla osób zajmujących się stosunkami chorwacko-muzułmańskimi, jak też kształtowaniem się muzułmańskiej tożsamości narodowej i politycznej.

Mateusz Seroka

Uniwersytet Warszawski, Warszawa